

HISTORIA ECCLESIAE

Hegyi Géza

Kolozsvár

Hatalomelméletek és megvalósulásuk a középkori egyházban

A protestáns köztudatban a középkori egyház története eléggé sematikus formában (és negatív konnotációkkal) van jelen (ld. „az egyház megromlása” fogalomkört); mi több, egyháztörténetírásunk is ritkán merészkedik erre a területre. Ennek oka nyilván az, hogy felekezeteink éppen e középkori formákkal való szembe fordulással határozzák meg önmagukat, ezért érzelmileg nem vonzó számukra a kor-szak. Pedig a középkor és a reformáció időszakának dogmatikája, liturgiája és egyház-szervezete között sokkal több a folytonosság, mint vélünk. Az előzmények¹ beható ismerete nélkül nem érthetjük meg igazán a mi felekezetünk sajátosságait sem, nem-hogy azt, hogy a másik, a katolikus oldal miért lát másként egyes általunk vallott és magától értetődőnek vélt igazságokat.

A fenti megfontolásokból is létjogosultnak láttam, hogy az alábbiakban az említett témakör egyik szeletéből közöljek vázlatos összefoglalót, amint az bennem a kezem ügyében levő legfrissebb szakirodalom elolvasása alapján reflektálódott. Ahogy a cím is jelzi, a téma a hatalom, közelebbről egyrészt az egyházi hierarchián belüli kinevezési és kormányzási hatáskörökre, illetve az egyháznak a világiak feletti fennhatóságára vonatkozó elméletek, és azok megvalósulása: egyszerűen mindaz, ami a pápai teljhatalom eszméjének kiformálódásában lényeges szerepet játszott.

A témához úgy jutottam, hogy az erdélyi püspökségre és káptalanra vonatkozó kutatásaim során meg kellett értenem a hazai egyházi struktúrák és rítusok egyetemes hátterét, az egyes történéseknek a pápai udvarba vezető szálait. Mert a középkorban az európai (nyugati) egyház számunkra szinte felfoghatatlan egységet képezett, és adott időpontban Róma vagy Avignon akarata meglepő hatékonysággal érvényesült olyan perifériális területeken is, mint Erdély. A pápa szerepének ismerete tehát még az itthoni kérdések tekintetében is elengedhetetlen. Ugyanakkor téves lenne úgy vélekedni, hogy ez a középkor folyamán (amin az továbbiakban a Kr. u. 300 és 1500, azaz a konstantini fordulat és a reformáció közé eső időszakot értek) végig ugyanúgy nyilvánult volna meg, vagy akár csak azt, hogy végig ugyanúgy gondolkodtak felőle. Ezért vált szükségessé fejlődésének és működésének kanyargós útját centralizált és abszolutisztikus formájának kikristályosodásáig áttekinteni.

Ahhoz azonban, hogy e fejezet ne az egyház középkori történetét reprodukálja dióhéjban, szükségesnek látom sematizálni a képet, és egy meghatározott „koordináta-rendszerben” szemlélni a kérdéskört.

A „koordináta-rendszer” egyik „tengelyén” az egyes szereplők, illetve nézőpontok szerepelnek. Ezek az alábbi öt társadalmi csoport/„cselekvő”: az uralkodó (császár),

¹ Itt most nem a sokszor marginális szerepet játszó ún. „előreformátorokra”, hanem magára az intézményes egyházra gondolok.

az arisztokrácia, a pápa, a püspöki kar és az alsópapság.² A kép nyilván túlzottan leegyszerűsített, ám elégséges: ezen a halmazon egyaránt vizsgálható az imperium és sacerdotium, a kegyuraság és a kánoni választás viszonya, illetve a pápai joghatóság egyházi és világi kiterjedtsége.

A másik „tengelyen” a hatalom milyenségére vonatkozó kategóriák szerepelnek, amelyeknél szerencsésnek tűnt segítségül hívni a középkori kánonjog terminológiáját. Eszerint megkülönböztethetjük az egyház I.) lelki (auctoritas in spiritualibus) és II.) világi (in temporalibus) hatalmát.

A I. csoporton belül hármass felosztás érvényesül. I/1.) A tanítói hatalom (potestas magisterii) a hit és vallásgyakorlat tisztaságát hivatott biztosítani: gondoskodás a hitoktatásról, a papok vagy hívek ortodoxiájának megvizsgálása, döntés a hit kérdéseiről. I/2.) A szentelő hatalom (potestas ordinis) az isteni karizma, a Szentlélek ajándékainak továbbítását jelentette a szentségek útján: ide soroljuk a papi rend feladását, a sacramentumok kiszolgáltatását, a szentté avatásokat és a tárgyak, épületek felszentelését. Ez a hatalom nyilván feltételhez volt kötve: ahhoz, hogy az illető egyházi eljáró továbbadja a „kegyelmet”, előbb neki magának is részesülnie kellett a megfelelő papi rendekben (ami sokáig magától értetődő volt, ám a 14. századtól egyre többször fordult elő, hogy a püspök még szerpappá sem volt szentelve). Ám pappá szentelés nélkül is gyakorolhatta a harmadikat (I/3.), a kormányzati hatalmat (potestas iurisdictionis), amelyhez – a püspökök esetében – elsősorban az egyházmegye papjai feletti kizárólagos bírászkodás, a laikusok szentszéki ügyeinek (főleg házassági–hozományi pereknek) a megítélése (a püspöki bannum), de a plébánosok, kanonokok kinevezése, beiktatása is tartozott.³

A világi jellegű hatalomhoz két típust sorolhatunk. Egyik (II/1.) a kiterjedt egyházi birtokokon élő, alávett népesség (szolgák, jobbágyok) felett gyakorolt földesúri joghatóság. A pápák esetében ez a közép-itáliai birtokok, a patrimonium Sancti Petri urálását jelentette, ami utóbb magánjogi függésből szuverén állami, közjogi hatalommá vált, egyetlen kézzelfogható eredményeként annak a 11–14. századi egyházfői törekvésnek, hogy a legfelsőbb politikai hatalmat (II/2.) is gyakorolja.

A harmadik „tengelyt” maga a történelmi idő, az egyes korszakok jelentik.

A továbbiakban ezen kategóriák felhasználásával (de nem feltétlenül merev alkalmazásukkal) próbálom témánkat körüljárni.

Egyház, pápa és császár az antikvitás végén

A konstantini fordulat (313), majd a keresztyénség államvallássá válása (391) egészen új helyzetbe hozta az egyházat társadalmi szerepe szempontjából, de a belső hatalmi struktúra, valamint a világi hatalom befolyásának és befolyásolásának változása nem volt ilyen szembetűnő: az egyház működésének több évszázada (nagyjából a 2. században) kialakult rendje csak kismértékben változott meg.

² Ide értve most a kanonokoktól az egyházközségek élén álló papokon keresztül a káplánokig, karpapokig és oltárigazgatókig minden egyházi réteget, akik között a 13. századig – meglátásom szerint – nem volt jelentős státuszbeli különbség.

³ Kiss Gergely: *Abbatia regalia – hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században*. Bp. 2006. 13–17. Más szerzők csak a szentelő és kormányzati hatalmat különböztetik meg, pl. Fügedi Erik: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarországi hatalmasai*. Bp. 1974. 110., ahol a kormányzati hatalom felszentelés nélküli gyakorlásáról is szó esik.

Eszerint a Krisztus testével azonosított egyházat a hívők közössége alkotta, akik püspökségek mozaikjába szerveződtek. Ekkor még – a mediterrán térség urbanizált világában – nem kell a középkor hatalmas egyházfejedelmeire gondolnunk: gyakorlatilag minden városi egyházközség papja püspök volt, akit munkájában áldozópapok (preszbiterosz) és szerepapak (diakónosz) segítettek.⁴ Már kezdettől alapelv volt, hogy az egyház szolgálóinak személye közakaratot kell kifejezzon, hiszen a továbbiakban a helybeli hívő közösséget (ekklészia) képviselik Isten és emberek előtt.⁵ Választásának módja már kevésbé volt szabályozva, de általában a helyi alsópapság vagy/és a „nép” (gyülekezet) előjoga volt.⁶ Igaz, a jelöltek személye körüli viták gyakran meghasonlásokhoz vezettek, ami a külső döntőbírák bevonásának kedvezett. A megválasztott püspököt a szomszédos püspökök szentelték fel:⁷ az új elöljáró ezáltal jutott ordinációs hatalomhoz, sőt áttételesen tanítóihoz is, hiszen a püspökök testvéri közösségébe való befogadása ortodoxiájának elismerését is jelentette – bíráskodási jogát a választás (mint közösségi megbízás) biztosította. A püspöki szék betöltésének folyamatát a kortárs I. (Nagy) Szt. Leó pápa (440–461.) így foglalta össze: „Semmiképpen nem lehet püspök valaki, ha nem a klérus választotta, a nép óhajtotta, és a tartomány püspökei szentelték fel.”⁸

Megválasztása után a püspök székében maradt haláláig, mert városával úgymond „felbonthatatlan házasság fűzte össze”⁹ (legfeljebb a zsinat közösihette ki és tehetett le eretnokség vagy túlkapasok miatt¹⁰), csaknem szuverén módon gyakorolta a lelki hatalom hármasságát a maga egyházmegyéjében (dioikészis). Ő nevezte ki és szentelt fel az alsópapság tagjait is, akik ekkor még (mint arról szó volt) zömmel mellette tartózkodtak,¹¹ hiszen a püspökségekhez még nem tartozott kiterjedt egyházközség-hálózat az egyházmegyék kis területe és a falvak még pogány jellege miatt.

A „püspökök köztársaságának” képe mégis kissé idealizált, hiszen már ekkor elkezdődött a nagyobb egységek kialakulása, melyek a világi provinciákat követték.¹² Az egy egyháztartományba (eparkhé) tartozó püspökök rendszeresen összegyűltek zsinatot tartani, melyen a tartomány központjának, az „anyavárosnak” (metropolisz) a püspöke, a metropolita vagy érsek (arkhiepiszkóposz) elnökölt.¹³ Mint láthattuk, a zsinat egyaránt gyakorolt tanító, szentelő és kormányzó hatalmat az egyes püspökök felett (de híveik felett nem!) – ez viszont, éppen a kollegiális eljárás miatt, nem jelentett

⁴ Chadwick, Henry: *A korai egyház*. Bp. 1999. 47.; Meyendorff, John: *Birodalmi egység és keresztényen szakadások. Az egyház 450 és 680 között*. Varia Byzantina – Bizánc világa IV. Bp. 2001. 63–64.

⁵ Southern, R[ichard] W[illiam]: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Bp. 1987. 181.

⁶ Gergely Jenő: *A pápaság története*. Bp. 1999. 18. Így beszél erről már Hippolitosz *Triditio apostolica* c. műve (215 körül) – Ld. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I–III, Bp. 1987–1988², III. Az egyháztörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. 134.

⁷ Chadwick: *i. m.* 154.; Meyendorff: *i. m.* 67. Ld. még Szántó: *i. m.* III. 212.

⁸ Idézi Southern: *i. m.* 182.

⁹ Uo. Legelőször a 9. század végén történt meg, hogy az egyik egyházmegye élére választott püspök egy másikba ment át (az etrusiai Caere püspökéből I. Marinus pápa lesz 882-ben, ld. Gergely: *i. m.* 59.), de a gyakorlat általánossá csak a 12–13. században lett (akkor is külön pápai engedély kellett hozzá).

¹⁰ Vö. Chadwick: *i. m.* 124–125. stb.

¹¹ Ld. Szántó: *i. m.* III. 134–136.

¹² Az egyházi és világi közigazgatás összhangba hozására a nikaiai zsinaton került sor (Gergely: *i. m.* 26.).

¹³ A metropolisz gyülekezete amúgy is általában a legrégebbi volt a tartományban, és a többi megszerzése innen indult ki. Szántó: *i. m.* I. 201.; Chadwick: *i. m.* 120–121.; Meyendorff: *i. m.* 81–82.; Arnaldi, Girolamo: Biserică și papalitate. In: Le Goff, Jacques – Schmitt, Jean-Claude: *Dictionar tematic al evului mediu occidental*. Iași 2002. 58.; Angenendt, Arnold: *A korai középkor*. Bp. 2008. 71., 83.

nyomasztó alá-fölérendeltséget. A rendszert az I. nikaiai zsinaton (325) szentesítették, azzal a kitételrel, hogy három püspöki széket (Róma, Alexandria, Antiokheia) tekintélyesebbnek ismertek el, akik alá több tartomány is tartozik.¹⁴ Az I. konstantinápolyi zsinat (381) közékük sorolta – mindjárt a második helyre – az új császári központ püspökét, a konstantinápolyi főmetropolitát, a khalkédóni zsinaton (451) pedig Jeruzsálemmel egészítették ki e kört, melynek tagjai ez időtől viselték a „patriarcha” nevet.¹⁵

A köztük érvényesülő jogviszonyokat azonban nem szabályozták. A pápa (Róma püspöke) úgy értelmezte, hogy a nikaiai „Róma–Alexandria–Antiokheia” sorrend rangsort is jelent,¹⁶ és – Damasus (366–384) idejétől, majd I. (Nagy) Szt. Leó pápa (440–461) bővebb kifejtésében – egyre inkább főséget követeltek a püspökök karában, a Szt. Péternek adott krisztusi ígéretekre (Mt 16,18–19) hivatkozva.¹⁷ Felsőbbségük bizonyítására még egy „*de facto* balkáni patriarchátust” is létrehoztak a thesszalonikai püspök számára, aki pápai vikáriusként kormányozta azt (a 8. századig maradt fenn). Ugyanez a taktika azonban Galliában balul sült el, hiszen a pápai vikáriussá kinevezett arles-i püspök megtagadta az engedelmességet.¹⁸ Bár kétségtelenül jelezték a pápai hatalom terjedését, egyik intézkedés sem volt hosszú életű. Egyébként sem volt tisztázva még, hogy mit értenek konkrétan a pápák, mikor az egyházi hierarchia első helyét igényelik.

A valóság maga pedig ekkor még nagyon messze esett a pápai ambícióktól. Tényleges hatalma csak a neki adott tartományokban (Közép- és Dél-Itália, Szicília, Szardínia és Korzika) volt, de ez is inkább csak szentelő (és esetleg tanítói) hatalmat jelentett, míg a kormányzást a zsinattal együtt gyakorolta, s a püspököket sem ő nevezte ki, hanem azokat továbbra is választották.¹⁹

A pápai primátust ugyan az egyetemes egyház többi püspöke is elismerte, számukra azonban ez inkább csak a tanítói hatalom kérdéskörében érvényesült,²⁰ s itt is csak mint „első az egyenlők között”: támogatása nagy súllyal nyomott a latba és fontos volt egy-egy zsinat tekintélyének megalapozásában, de véleménye még itt sem jelentett megfellebbezhetetlen döntést a vitatott dogmatikai kérdésekben. Így Szent Ágoston és az afrikai püspökök örültek, mikor 417-ben melléjük állt a pelagiánus vitában, de egy év múlva, mikor a pápa fegyelmezni is akart körükben, hevesen ellenkeztek.²¹ A khalkédóni zsinat módosítatlanul elfogadta I. Leó pápa *tomus*-át Krisztus kettős természetének kérdésében, de nem azért, mert a pápa levelében ezt követelte, hanem mert az

¹⁴ Chadwick: *i. m.* 121.; Meyendorff: *i. m.* 81–86. – A zsinati rendelkezést ld.: Szántó: *i. m.* III. 216.

¹⁵ Uo. I. 201–202.; Gergely: *i. m.* 30., 35.; Meyendorff: *i. m.* 83., 89., 207. sk., 236. skk.

¹⁶ Chadwick: *i. m.* 192.

¹⁷ Gergely: *i. m.* 31–32., 34.; Meyendorff: *i. m.* 89–92., 198–202., 209.; Angenendt: *i. m.* 72–73. A pápai igényekre vonatkozó szövegeket ld. Szántó: *i. m.* III. 218–221. A mai ember számára talán nehézséget okoz, hogy a péteri ígéret hogyan vonatkozathatták hivatalbeli utódaira: ám a pápák nem is annyira maguknak személyesen, mint a római széknek követelték az elsőséget, ahol az apostolfejedelem sírja volt, aki így testileg (és így a kor meggyőződése szerint személyesen is) jelen volt. A pápák – Szent Péter helytartóiként – tehát az apostol becsületét és „szerzett jogait” védték. Lásd Meyendorff: *i. m.* 88–89.; Southern: *i. m.* 110.

¹⁸ Chadwick: *i. m.* 225–227.; Meyendorff: *i. m.* 93–94.; Angenendt: *i. m.* 74., 97.

¹⁹ Meyendorff: *i. m.* 92.; Arnaldi: *i. m.* 61.

²⁰ Meyendorff: *i. m.* 87., 89. A szerdikai tartományi zsinat (343) ugyan lehetőséget biztosított a tartományi zsinatok döntésével elégedetlen egyháziak számára, hogy a pápához fellebbezzenek, de ekkor sem a római egyházfő ítélte az ügyükben, hanem csak új bíróság felállítását kérhette a helybeli püspökök részvételel (ld. uo. 87.).

²¹ Meyendorff: *i. m.* 94. Zosimus pápa amúgy is engedményeket tett Pelagius felé, amiért aztán ki is hagyják a katolikus egyház megemlékező liturgiájából (Gergely: *i. m.* 33.).

igaz hit hibátlan és szabatos kifejtésének találta.²² A III. konstantinápolyi zsinat (680) pedig négy helybeli patriarchával együtt I. Honorius pápát (625–638) is „post mortem” kiközösítette, amiért a zsinat által eretneknek ítélt monoenergizmust fogadták el. Így a pápa elsősege semmiképpen nem jelentett tévedhetetlenséget és nyomasztó, abszolút felsőbbiséget.²³

Ami a császár és egyház viszonyát illeti, az nyilván változott 313 után. A császári méltóságot persze „megkeresztelték”: küldetését abban látták, hogy az akkor ismert világ nagy részét egybefogta a birodalomban, biztosítva ezáltal Isten akaratát, az emberiségességet, a törvényességet, a békét (*pax Romana*), egyúttal pedig megvédi az egyházat. Egyház és császár célja azonos: az ideális társadalom (Isten Országá) megteremtése/előkészítése. Az *imperium* tehát sajátos „püspöki” karizmát kapott közvetlenül Istentől, hogy az egész társadalmat (az egyházon kívülieket is, akik a 4. század végéig még a többséget tették ki) elérje az isteni rend és gondviselés (*episcopus in externis*).²⁴

Természetesen ez csak „tiszteletbeli” püspökséget jelentett: a császár nem mentette át a pogány *pontifex maximus* címét (amelyről 382-ben lemondott), nem kapott egyházi joghatóságot, noha – a császári hatalom kiterjedtsége folytán szerepet játszott annak életében. Így ő hívta össze az egyetemes zsinatokat és elnökölt rajtuk, hiszen (mint azt láthattuk) erre egyetlen püspöknek vagy patriarchának sem volt joghatósága vagy elegendő tekintélye.²⁵ Az egyházkormányzati hatalomból nem részesült, esetleg csak a zsinati határozatok végrehajtását segítette. A püspökök megválasztásába általában nem szólt bele, csak ha a gyülekezet nem tudott egységesen dönteni, továbbá a konstantinápolyi szék betöltésére tett javaslatot.²⁶ Tanítói hatalmat sem nyert, és ha – a vallási viták megszüntetése, azaz a birodalom egységének megőrzése végett – mégis arra vetemedett (mint Baziliszkosz, Zénón vagy Hérakleiosz, akik a monofizitizmus és a khalkédóni dogmák közötti egyezséget akarták létrehozni), hogy hittételeket (pontosabban formula-értelmezéseket) proklamáljon, a legtöbb patriarcha és püspök ellenkezésével találta szembe magát és minden esetben kudarcot vallott.²⁷ Szentelői hatalomról pedig esetében szó sem lehetett. Tehát nem beszélhetünk „cezaro-papizmusról” sem az antikvitásban, sem ezen hagyományt folytató bizánci egyházban.²⁸

A világi hatalom és az egyház elkülönített „munkaköre” nyugaton is elfogadott volt, csak itt jobban ügyeltek az egyházi autonómia védelmére. I. Gelasius pápa (492–496) fogalmazta meg ezt elvi igénnyel: *...két olyan intézmény van, amely elsősorban kormá-*

²² Meyendorff: *i. m.* 205–207., 221–236.; Chadwick: *i. m.* 228. A levél szövegét ld. Szántó: *i. m.* III. 190–191.

²³ Southern: *i. m.* 62. A keleti egyház felfogása végig megmaradt ennél az álláspontnál, ahogy azt X. (Kamatérosz) János patriarcha kifejtette III. Ince pápához írt levelében (1199): „Habár hisszük, hogy Róma egyháza rang szerint és tiszteletből első, mint egyenlő tisztelettel rendelkező nővérek között, Isten többi patriarchái ranggal megtisztelt egyháza között, mégsem tanítottuk azt soha, hogy ő az anyjuk, vagy hogy átfogja őket.” (Idézi Papadakis, Aristeides – Meyendorff, John: *A keresztény Kelet és a pápaság felemelkedése. Az egyház 1071 és 1453 között. Varia Byzantina – Bizánc világa VI.* Bp. 2002. 234.)

²⁴ Amint ezt Kaiszareiai Eusebiosz kifejti I. Konstantin császárt dicséző beszédében (Szántó: *i. m.* I. 144–145.; Meyendorff: *i. m.* 51–53.; Angenendt: *i. m.* 75.)

²⁵ Uo. 57.

²⁶ Chadwick *i. m.* 154.

²⁷ Meyendorff: *i. m.* 55–56., 258. sk., 446–456., 462–477.; Angenendt: *i. m.* 156., 265., 280.

²⁸ A konstantinápolyi patriarchák egyházi-hitbeli kérdésekben a későbbi időszakban is megőrizték önállóságukat. Elég csak arra gondolnunk, mikor VI. (Bölcs) Leó császárt (886–912) Miklós patriarcha kiközösítette negyedik házassága miatt, vagy hogy a császárok szorgalmazta unió Nyugattal mindig az ortodox egyház ellenállásán bukkott meg (1274, 1438).

*nyozza ezt a világot: az egyik a legfőbb papok megszentelt tekintélye, a másik pedig a királyi hatalom. [...] Ha pedig – már ami a közrendet illeti – az egyházi előljárók, tudván azt, hogy [hatalmát] felső rendelkezésből kapta, [a császár] törvényeinek maguk is engedelmeskednek [...], akkor tehát [...] milyen odaadással kell azoknak engedelmeskedni, akik a mindenekfelett tiszteleltre méltó misztériumokkal vannak felruházva?*²⁹ De maga I. Jusztiniánosz császár sem látta másképp: *Két nagy ajándék van az emberek között, amelyet Isten emberszeretetéből a mennyből ajándékkba adott: a papság és a császári méltóság. Az első isteni dolgokat szolgál, míg a második az emberi ügyeket irányítja és intézi, azonban mindkettő ugyanattól az elvtől származik....*³⁰ A gyakorlat is ezt fejezte ki: amikor 536-ban, majd 710-ben a pápa Konstantinápolyban járt, ünnepélyes szertartások között fogadták, sőt maga a császár is földre borult előtte; míg II. Konsztansztsz római látogatásakor a pápa törvényes uraként üdvözölte.³¹

Ebben a korban az arisztokrácia nem játszott szerepet az általam vizsgált hatalmi kérdésekben: egyrészt mert az erős császári hatalom mellett nem érvényesülhetett, másrészt mert jóformán nem is létezett, hiszen a régi patriciátus már elvesztette hatalmát, az új katonai (többnyire barbár származású) nemesség még nem integrálódott a keresztyén társadalomba.

A teokratikus királyság és az egyház feudalizálódása

Az egyház és állam közti kiegyensúlyozott „munkamegosztási” állapot a 8. századig maradt fenn, de ekkor Nyugaton lényeges változáson ment keresztül. A töréspontot a bizánci császárral való szakítás jelentette (akit addig a pápa is az egyetlen isteni megbízású keresztyén uralkodónak ismert el): erre 729-ben került sor, mikor a képromboló mozgalmat elindító III. Leó császár (717–741) csatlakozásra szólította fel II. Gergely pápát (715–731), aki ezt – az igaz hit védelme címén – megtagadta, s védelemért az új nyugati királyságok, elsősorban a frankok felé fordult.³² Többé sosem állt vissza a hagyományos viszony a konstantinápolyi *baszileioszal*.

A nyugati provinciák (Hispania, Gallia, Britannia, Észak-Itália) kapcsolata és közössége Rómával a 6. században szinte teljesen megszűnt, és – a barbár (germán) hódítás folytán – azok a szerény eredmények, melyeket az 5. századi pápák főségük elismeretése terén elértek, semmivé váltak. Az új államok vezető rétege ekkor még többnyire ariánus volt, de ha fel is vette a katolikus hitet, akkor sem nézte jó szemmel, hogy az ellenséges bizánci császár főségét elismerő római püspök hatást gyakorol a helyi egyházra.³³ Emellett az arleszi pápai vikárius is nagymértékben önállósodott, a térségben pedig a legdinamikusabban a törzsi alapokon nyugvó, kolostori szervezetű, apát-püspökök vezette, a rómainál eltérő liturgiát és naptárt használó kelta keresztyénység terjedt, mely még Burgundiában, Svábföldön és Lombardiában is missziót folytatott.³⁴

²⁹ *Középkori egyetemes történeti szövegyűjtemény. Európa és Közél-Kelet IV–XV. század.* Szerk.: Sz. Jónás Ilona, Bp. 1999 (a továbbiakban: *Szövegyűjtemény*), 296. Ld. még Angenendt: *i. m.* 77.

³⁰ *Szövegyűjtemény* 297.

³¹ Southern: *i. m.* 62.

³² Uo. 67–68.; Gergely: *i. m.* 46–47.; Szántó: *i. m.* I. 279.; Angenendt: *i. m.* 281.

³³ Arnaldi: *i. m.* 61.; Angenendt: *i. m.* 144., 178–179.; Meyendorff: *i. m.* 190–196., 400–401., 414–416., 421–423.

³⁴ Uo. 186–190., 404–407.; Angenendt: *i. m.* 235–246., 248., 298–300.

Hogy a nyugati kereszténység mégsem hullt szét „nemzeti” egyházakra,³⁵ nagymértékben I. (Nagy) Szt. Gergely pápának (590–604) köszönhető, aki szerény, de határozott, az abszolút pápai főséget nem erőltető magatartásával, aszketikus életvitelével helyreállította a római egyház erkölcsi tekintélyét, majd misszionáriusokat küldött az angolokhoz.³⁶ Ez azért volt fontos lépés, mert a 8. században innen kiáradó papok és szerzetesek (Szt. Wilfrid, Szt. Willibrord, Szt. Rupert és főleg Szt. Wynfrid/Bonifác, a „németek” apostola) térítették meg a keleti germán törzsek (frízek, svábok, bajorok) zömét.³⁷ Az általuk alapított püspökségek igényelték Róma elismerését, az érsekek pedig a 744. évi soissons-i zsinat óta fontosnak látták, hogy innen kérjenek *palliumot*.³⁸ Minthogy a whitbyi zsinaton a keltákkal való egységet is sikerült létrehozni (664),³⁹ a pápa tanítói és (érsekeket) szentelő hatalma megerősödött (úgy is fogalmazhatnánk: megszületett) a nyugati püspökségek felett. De megfellebbezhetetlenné még hitkérdésekben sem vált: Nagy Károly és püspökei megrótták a pápát, hogy elfogadta a II. nikaiai zsinat (787) képtisztelő határozatait, a Szentlélek származására vonatkozó *filioque* szót pedig a pápai ellenkezés (és az egyetemes gyakorlat) dacára is betoldották a hitvallásba.⁴⁰ Európai szintű kormányzó hatalmáról pedig szó sem volt, noha a 850 körül hamisított Pseudo-Isidor-i dekretálékban egyes püspökök szándéka fejeződött ki, hogy ne a helyi érsek és zsinat, hanem a távoli pápa ítélkezhesen felettük.⁴¹ Ez azonban csak vágyalom maradt: a pápa a maga egyháztartományában is csak elnökölt a zsinatokon (még ha igénye már neki is jóval többre támadt – ld. alább).

Ez a körvonalazódó tekintély indította a trónbitorló Karoling-uralkodókat arra, hogy a pápa – bizánciak és longobardok elleni – védelmezőiként lépjenek fel és így legitimálják uralmukat, míg e támogatást elfogadó Róma püspökének ugyancsak megvoltak a számításai e szövetséggel: mikor III. Leó pápa (795–816) 800-ban Nagy Károlyt császárrá koronázta, nemcsak a keleti császársággal való végleges szakítást demonstrálta, de egyúttal valószínűleg a világi hatalom feletti főségét is.⁴² (Az ez irányú pápai hatalmi eszme nem sokkal előbb, 760 körül született, amikor a pápa környezetében olyan okiratot [az ún. *Donatio Constantini*] hamisítottak I. Konstantin császár nevére, amellyel az első keresztény császár – kvázi – nemcsak kiterjedt itáliai, afrikai, júdeai, kis-ázsiai és balkáni birtokokkal látta el a pápaságot, de a többi négy patriarcha fölé is

³⁵ Az errefelé mutató tendenciák leírása: uo. 150–151., 179–182., 193–201.

³⁶ Meyendorff: *i. m.* 387–396., 408–410.; Szántó: *i. m.* I. 250–251.; Gergely: *i. m.* 39–44.; Arnaldi: *i. m.* 61.; Angenendt: *i. m.* 247–248., 267. skk. Gergely ideiglenesen még a császár képviselője is lett a nyugati területeken – amit aztán a pápai világhatalom teoretikusai fel is használtak elméletük alátámasztására (Meyendorff: *i. m.* 391.).

³⁷ Uo. 412.; Szántó: *i. m.* I. 269–272.; Arnaldi: *i. m.* 62.; Angenendt: *i. m.* 300. skk.

³⁸ Meyendorff: *i. m.* 419., 425.; Angenendt: *i. m.* 256., 308 skk.; Southern: *i. m.* 112., 114–115. A „metropolita” elnevezés azóta változott „érsek”-re, mióta Rómából kapták megerősítésüket. Ki kell hangsúlyozni azonban, hogy nem az aktuális pápa személye vagy a pápai hatalom elmélete hozta ide őket, hanem elsősorban Szt. Péter testi jelenléte: a frissen megtért népek zarándokai is azért jöttek Rómába, hogy az apostolfejedelem „jelenlétében” keresztelkedjenek meg vagy temessék el őket (uo. 110–112.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 47.). A pápák felfogása persze más volt, ők maguknak is hatalmat tulajdonítottak, de jellemző, hogy ezt is a „Szent Péter helytartója” cím használatával hangsúlyozták (Southern: *i. m.* 110.; Meyendorff: *i. m.* 423–425.).

³⁹ Meyendorff: *i. m.* 411.; Angenendt: *i. m.* 250–252.

⁴⁰ Southern: *i. m.* 71–72.; Angenendt: *i. m.* 389–393.; Heussi, Karl: *Az egyház történeti kézikönyve*. Bp. 2000. 172.

⁴¹ Uo. 173–174.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 237.; Arnaldi: *i. m.* 64.; Angenendt: *i. m.* 442–443.

⁴² Southern: *i. m.* 68., 116.; Gergely: *i. m.* 47–48., 52–53. Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története. 300–1450*. Bp. 2002. 110–111. későbbre teszi a pápa császárkoronázási jogának kialakulását.

emelte, sőt császári hatalmat adott a pápának a nyugati provinciák felett és korona viselését engedélyezte.⁴³ III. Leó számítása azonban nem vált be: nem szó nélkül engedelmeskedő bábót, akarattalan végrehajtót kreált magának, hanem riválist, aki felett ráadásul hatalma a koronázás után meg is szűnt.⁴⁴ Nagy Károly és utódai magukat az ókori császárok jogutódjának, így az egyetemes egyház „rektorának” tekintették. Ahogy a kor nagyja, Alkuin is látta: *Urunk, Jézus Krisztus a keresztény nép uralkodójául állított oda, a pápáénál vagy a konstantinápolyi császárénál nagyszerűbb hatalommal, választékosabb bölcsességgel, hivatásod méltóságában magasabban. Egyedül tőled függ Krisztus egyházainak teljes biztonságá.*⁴⁵ Mindebből a pápaságra nézve csak annyi jó származott, hogy a Karoling-reform a római liturgia és kánonjogi hagyományok szerint egységesítette a nyugati egyházi gyakorlatot.⁴⁶

Láthattuk, hogy bár Európa-szerte elismerték tekintélyét, a pápai hatalom a 11. század előtt még az egyházban is csak szimbolikus maradt, a világi vezetésre tett igénevei pedig nem lépték túl a fantáziálás kereteit. Ezzel szemben az egyházban egyre inkább a világi hatalmasságok befolyása érvényesült.

A folyamat kezdete a falusi plébániahálózat kialakulásához (6–9. század) köthető. Miután a kereszténység vidéken is győzedelmeskedett, a püspöki székhelyek önmagukban (főleg, hogy az Alpoktól északra hálózatuk már nem is volt olyan sűrű, mint a Földközi-tenger mentén) nem tudták ellátni a hívek lelkigondozását (*cura animarum*). Szükség volt az oltárok és keresztelőmedencék „decentralizálására”. A helyi földesurak viszont, akik a falusi templomok zömét emeltették és felszerelték, a germán szokásjog értelmében az új épületet és a papot is saját tulajdonuknak, magánegyházuknak (*Eigenkirche*) tekintették, amivel szabadon rendelkezhetnek.⁴⁷ Bár ennek papját továbbra is a püspök szentelte fel, a földbirtokoshoz fűződő kapcsolat lett a meghatározó. A folyamat – a valódi ellenőrzés híján – a papság erkölcsi és szellemi hanyatlásához vezetett: ha a pap házas volt vagy ágyast tartott, gyakran fia örökölte a plébániát is; eluralkodott a korrupció, az egyházi javadalmak pénzen való megszerzése (*simonia*), hiszen a kor szokása szerint a hűbér örökölhetéséért fizetni kellett – márpedig a magánegyházat is annak tekintették.⁴⁸

A püspököket és apátokat sem választották immár, hanem a király nevezte ki őket. E jelenség hátterében egyfelől az új egyházmegyék kiterjedt és rurális volta, illetve a hívek alávetett és műveletlen helyzete állt, másfelől viszont az a jelenség, hogy az addig „holt kézként” kezelt egyházi birtokokat (mintegy magánegyházuknak tekintve) a földszükében levő Karolingok *beneficiummá* alakították át, amelybe az egyházfőket vazallusaikként iktatták be. Mindez létfontosságú volt a dinasztia számára, mert az egyházi hűbérek nem örökíthető volta lehetővé tette, hogy e politikai hatalmat folyamatosan személyükhöz hű embereknek adhassák át. A főpapok pedig ekként is viselték magukat: többnyire az udvarban tartózkodtak, hűbéri szolgálatot (*consilium et auxilium*)

⁴³ *Szöveggyűjtemény* 298–303. Ld. még Southern: *i. m.* 109.; Gergely: *i. m.* 50.; Heussi: *i. m.* 167.; Canning: *i. m.* 112–113.; Angenendt: *i. m.* 319–320.

⁴⁴ Uo. 394. skk., 444.; Southern: *i. m.* 116.

⁴⁵ Idézi: uo. 34.

⁴⁶ Szántó: *i. m.* I. 338. skk.; Arnaldi: *i. m.* 63.; Angenendt: *i. m.* 366. skk.

⁴⁷ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 39–40.; Arnaldi: *i. m.* 65.; Angenendt: *i. m.* 198–199., 417–420.

⁴⁸ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 40., 42., 44–45.; Angenendt: *i. m.* 469–470.

teljesítettek. Lelki alkalmasságuk már kevésbé számított és elveszítve testületi azonosságérzésüket, identitásuk már a világi hatalmi szférához kötődött.⁴⁹

Beiktatásuk (*investitura*) azonban nemcsak a birtok átadására, hanem – a gyűri és a pástorbot uralkodói átnyújtása révén – a lelki hatalommal való felruházásra is vonatkozott – amit az ún. „teokratikus királyeszmé” tett lehetővé.⁵⁰ A kor ingatag politikai viszonyai közt, a tomboló erőszak és értelmetlen változások idején csak akkor tekintették legitímnek az amúgy tehetetlen világi hatalmat, ha részesül természetfeletti szentesítésben. Ezért – ahogy beiktatásukkor a püspököket is, az ószövetségi királyok példájára – szentelt olajjal kenték fel a trónralépő királyt,⁵¹ aki ezáltal mintegy papi minőséget is nyert. A Yorki Anonymus megfogalmazásában: *A királyok és papok közösen osztoznak a szent olajjal való felkenésben, a szentség lelkében, a megáldatásban, közösen viselik Isten és Krisztus nevét és hatalmát. [...] És ha a király püspökséget vagy papot ad királyságának, azt nem ember adja, hanem Isten és az Úr Krisztusa.*⁵² Ennek alapján elfogadottá vált, hogy kormányzói hatalmat gyakoroljon az egyházban: a nyugati uralkodók püspökségek és monostorok sorát alapították, zsinatokat hívtak össze, és egyházi törvényeket hoztak (igaz, a püspökök társaságában), szenteket avattak – mindezt a 11. század végéig úgy, hogy a pápa közreműködéséről vagy legalább jóváhagyásáról nem is hallunk.⁵³ A kortársak számára mindez természetes dolog volt. *Királyaink és császáraink, földi zarándokutunkon a Legfőbb Úr helytartói, egyedül felelősek a püspökök kinevezéséért* – fogalmaz a 11. század elején Thietmar merseburgi püspök –, *és ez így helyes, mert összegyegyeztethetlen lenne, hogy Krisztus képmásaként uralkodó lelkipásztorok bárki fennhatósága alá legyenek rendelve, kivéve azokat, akik dicsőségesen megáldatva és megkoronázva, az emberek fölé helyeztettek.*⁵⁴ Még a 10. századi pápák is (igaz, ők nem voltak hivatásuk magaslatán), így pl. X. János (914–928) is elismeri a király fennhatóságát a helyi egyházak felett: *senki a királyon kívül, aki felbatalmazását Istentől kapta, nem ruházhat rá püspökséget semmilyen papra.*⁵⁵

Az utóbbi két szöveg azonban nemcsak a királyi *collatio*-jogokat védi, hanem élük egyúttal más világi hatalmasok ellen irányul, akik beavatkoztak az egyház ügyeibe, noha nem rendelkeztek a királyhoz hasonló isteni legitimitással. A 10–11. századi Európában ugyanis sok helyen (pl. Dél-Franciaországban) a királyi hatalom egészen névlegesé vált, így a kibontakozó „feudális anarchiában” az arisztokrácia nemcsak a *regaliakat*, de a püspöki székek betöltését is „privatizálta”, amelyekre így ugyancsak a magánegyházi viszonyok váltak jellemzővé.⁵⁶ A két rossz közül ez volt a nagyobb a kortársak szemében, hiszen a királyi beavatkozás, ha az egyház szabadságát nem is, de legalább a belső rendet biztosította, s mivel nem aprózódott el különböző önérdékek mentén,

⁴⁹ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 34–36.; Angenendt: 293–295.

⁵⁰ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 45–46.

⁵¹ A gyakorlat a vizigót királyságban alakult ki a 6. század végén, majd az első Karoling („Kis” Pippin) felkenésével terjedt el a frank uralmi területen is, ld. Angenendt: *i. m.* 184–185., 189–190., 317–318., 340–342. s főként Canning: *i. m.* 34–52., 76–93., ahol a teokratikus királyeszmé részletes bemutatása található.

⁵² Idézi: Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 38–39.

⁵³ Szántó: *i. m.* I. 291.; Southern: *i. m.* 34., 113.; Gergely: *i. m.* 54–55. Behatóan ismerteti Nagy Károly és Jámor Lajos egyházi reformjait Angenendt: *i. m.* 355. skk., 397–402., 410–417., 420–421.

⁵⁴ Idézi uo. 34.

⁵⁵ Uo. 218.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 37.

⁵⁶ Uo. 42–43., ahol a narbonne-i örgróf elbeszélésében nagyon érzékletes szöveg szemlélteti az egyházi tisztségek gátlástalan adásvételét és a nepotizmus érvényesülését: „Amikor nagybátyám, Narbonne érseke elhunyt, Cerdanai Wilfred gróf – akinek a feleségem rokona – Narbonne-ba jött, és beszélt a szüleimmel meg velem, hogy megszerezze fia számára az érsekséget, aki akkoriban még csak tízesztendő volt; felajánlott egy nagy összeget: százezer solidust apámnak. [...] Mi aztán az érsekséget Wilfred fiának adtuk.”

nagyobb lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy a főpapi szék arra érdemes kezébe kerüljön (az uralkodók némi felelősséget is éreztek ez iránt, épp felszenteltségük okán).

A világi behatás az egyház legmagasabb fórumát is elérte, és teljesen lezüllesztette a pápaság addig szerzett erkölcsi tekintélyét. A 896 és 965, illetve 1003 és 1046 között a pápaválasztásokat többnyire a római nemesi családok (Tusculum, Crestentius) viszályai határozták meg, melynek során a legméltatlanabb egyének kerültek trónra (ez az ún. „pornokrácia” időszak).⁵⁷ A helyzet ideiglenesen javult, mikor I. Ottó német király bevonult Rómába, de ő nemcsak a pápaság védőjének, hanem bírójának is tekintette magát. A helyi nemességet ugyan megzabolázta és kánoni választást biztosított, de a pápaságot saját magánegyházának tekintette: a pápát arra kényszerítette, hogy császárrá koronázza őt és hűségesküt tegyen neki, s magának és utódainak vindikálta a pápaválasztás jóváhagyásának jogát.⁵⁸

A fentiek alapján tehát a kora középkorban az egyház kormányzati jogait minden szinten az uralkodó (rosszabb esetben az arisztokrácia) sajátította ki, a hatásukra bekerült szekularizált papok pedig a tanítói és szentelő hatalmat is hiteltelennítették. A pápaság hatalma elenyésző volt: noha adott ponton a világiak feletti uralomról is fantáziált, az egyházban elért erkölcsi tekintélyét is sokszor csak a Szt. Péter iránti tisztelet tartotta fenn.

Az egyház szabadságharcától a pápai teljhatalomig

A gregoriánus reformmozgalom

Az egyház botrányos helyzetét persze a társadalom nem tűrte télenül: a szervezeti-erkölcsi romlás kiteljesedésével egyidőben az ellenhatás is elkezdődött.

Általában a clunyi apátság alapításához szokták kötni a reformmozgalom kezdetét. Ez a klisé azonban fenntartással kezelendő, hiszen a burgundiai kolostor törekvései, csakúgy mint lotharingiai parallelljei (Gorze, Brogne), kimondottan a szerzetesség megújítására törekedtek a szabad apátválasztás elérése, az ünnepélyes zsolozsmázás és a regula szigorú megtartásával.⁵⁹ Mégis a fegyelem következetes helyreállítása olyan erkölcsi létkörít teremtett, ami továbbgyűrűzött a kor mentalitásában, és széles körben elfogadottá tette a legfontosabb célkitűzéseket: harc a papi nőtlenség (coelibatus) „visszaállításáért” és a simonia ellen (az utóbbi alatt már gyakorlatilag mindenféle világi beavatkozás kiküszöbölését értették az egyház életéből). Ugyanakkor személyi kapcsolatok is egybefűzik a két mozgalmat: a gregoriánus párt legelső képviselői vagy szerzetesek közül kerültek ki (Damiani Péter bíboros), vagy pedig a szerzetesi reform által leginkább érintett területekről (a majdani IX. Leó pápa és Humbert bíboros lotharingiai származású volt).⁶⁰

Míg világi befolyás alá kerülése az alapoktól, az alsópapság irányából hatolt el a hierarchia csúcsáig, az egyház szabadságharca fordított útírányt követett,⁶¹ paradox mó-

⁵⁷ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 47–48.; Gergely: *i. m.* 59–64.; Heussi: *i. m.* 181., 188., 190., 192.; Angenendt: *i. m.* 513–514.

⁵⁸ Szántó: *i. m.* I. 290–291.; Southern: *i. m.* 117.; Gergely: *i. m.* 61–62.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 49.; Arnaldi: *i. m.* 65. I. Ottó kiváltságlevelét a pápák számára ld.: Szántó: *i. m.* III. 297–298. és *Szöveggyűjtemény* 304–307.

⁵⁹ Szántó: *i. m.* I. 355–356.; Gergely: *i. m.* 64–65.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 51–53.

⁶⁰ Uo. 54–55.

⁶¹ Southern: *i. m.* 181.

don épp az uralkodói hatalom kezdeményezésére: a mélyen vallásos III. Henrik (1039–1056) császárrá koronázása után, a sutri zsinaton (1046) letette a korrupt pápákat (épp három volt egyszerre), és sorra négy feddhetetlen erkölcsű német pápát segített trónra, köztük unokatestvérét, IX. Leót (1049–1054).⁶² A császári tett nélkül a reformmozgalom talán csak elszigetelt vidéki hullám lett volna, így viszont – furcsa mód épp a teokratikus királyi beavatkozás és nepotizmus révén – erkölcsi megújulást hozott és világfelforgató hatása lett.

IX. Leó révén Róma ismét kezdeményező szerephez jutott a nyugati keresztyén-ségben. Ezen aktív, folyton utazó és egyháztartományi zsinatok sorát tartó, vétkes papokat felfüggesztő vagy épp kiközösítő pápa és utódai buzgó tevékenysége mindössze a kánoni fegyelem helyreállítását, a simonia és bujaság kiirtását tűzte ki célul, de e felfokozott „kampányban” vitt szerepük révén a pápaság kormányzó hatalma egyre inkább túlterjedt a római metropolia határain.⁶³

Egy nemzedéknyi ideig még senkinek sem jut eszébe, hogy a – harcot amúgy általában támogató – teokratikus királyi jogokat megkérdőjelezzék. Közben mégis olyan intézkedések érvényesültek (egyelőre a pápaság szintjén), amelyek ez irányba mutattak. Legfontosabb lépés ez irányban a pápaválasztás szabályozása volt (1059, Róma, húsvéti zsinat), melyet kizárólag a bíborosok jogkörébe utaltak. (E testületet csak kevéssel előbb szervezte át IX. Leó: az addigi liturgikus szerep helyett az adminisztrációba vonta be és tanácsadóivá tette azt, miközben jellegét kinevezéseivel nemzetközivé alakította, így szorítva ki a helyiek befolyását.) A római nép számára csak az éljenzés, a császár részére pedig csak a tudomásulvétel aktusa maradt.⁶⁴

A sikerek nyomán a reformmozgalom alap gondolatai észrevétlenül elterjedtek, ami viszont aláásta a teokratikus királyság eszméjét: a világi investitúra gyakorlatát egyre inkább *simonianak* tekintették. A harci kürtöt végül VII. Gergely pápa (1073–1085) fújta meg, mikor 1075-ben a római böjti zsinaton határozatot fogadtatott el: *Kijelentjük, hogy semmilyen klerikus sem fogadhat el püspökségbe, apátságba vagy templomba való beiktatást császár, király vagy bármilyen világi személy kezéből, legyen az férfi vagy nő.*⁶⁵ IV. Henrik császárt nyilván érzékenyen érintette a radikális lépés, hiszen az nemcsak az egyházban betöltött szerepét törölte volna el, de birodalmi politikai hatalmára és kormányzatára mért volna végzetes csapást. Ötven évvel korábban a pápát még rövid úton rendre utasíthatta volna, ám ez most a reformmozgalom során megerősödött tekintélye és egyház-kormányzati érvényesülése révén az egész egyházat, azon keresztül pedig a társadalom zömét maga mellett tudhatta. Így elkecseregelt küzdelem indult az *imperium* és *sacerdotium* között, melynek részletei jól ismertek (Henrik kiközösítése és Canossa-járása, ellencsászár és ellenpápa választása, stb.).⁶⁶ A küzdelem végül a wormszi konkordátumban (1122) testet öltő kompromisszummal, de az egyház egyértelmű erkölcsi győzelmével végződött. Eszerint megkülönböztették a püspökök és apátok beiktatásá-

⁶² Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 55–56.; Heussi: *i. m.* 192–193.

⁶³ Arnaldi: *i. m.* 66.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 57–58., 63.

⁶⁴ Szántó: *i. m.* I. 358–359.; Southern: *i. m.* 186.; Gergely: *i. m.* 68.; Heussi: *i. m.* 193., 195.; Arnaldi: *i. m.* 67.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 58–60., 66–67. A dekrétum szövegét ld.: Szántó: *i. m.* III. 351–353. és *Szövegyűjtemény* 307–309.

⁶⁵ Szántó: *i. m.* I. 366.; Gergely: *i. m.* 74.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 67.

⁶⁶ Uo. 68–70.; Heussi: *i. m.* 197–199. Közben még olyan radikális – de a kor viszonyai között kivitelezhetetlen – megoldási javaslatok is felmerültek, melyek az egyház és állam teljes szétválasztását célozták volna (az egyházi birtokok kerüljenek vissza a császár kezébe, aki ennek fejében lemond az investitúráról) (uo. 199.; Szántó: *i. m.* I. 369.; Gergely: *i. m.* 81–82.; Arnaldi: *i. m.* 67.).

nál az egyházi és világi joghatóságot: gyűrűvel és pásztorbottal az előbbi látja el őket, míg a császár külön szertartás keretében csak a hivatali birtokot adja át, mint *regaliát*. Az uralkodó hatalma a püspökök kijelölésénél is minimálisra csökkent: a továbbiakban ezeket a kanonokok (a püspök környezetében tartózkodó alsópapság) választotta meg kánoni választással, a császár képviselője jelenlétében.⁶⁷

Ezzel tehát jogilag a püspökök is mentesültek a világi hatalom alól. A folyamat ugyan az egyházközségek szintjén nem valósulhatott meg és a magánegyházak továbbra is működtek (a papot a földesúr nevezte ki), de épp a püspöki kar megújulása és identitásváltása nyomán az egyházi (rátermettségi) szempontok is érvényesültek munkájukban,⁶⁸ azaz az egyház szabadságharca végső soron teljes sikerrel végződött.

Ennek közösségi öntudatra való hatása és a közös érdekek védelme nyomán a klérus mint rend is markánsan elkülönült a társadalom többi részétől: sajátos hivatása persze eddig is megkülönböztette, a 12. századtól viszont magának követelte az isteni üzenet közvetítésének kizárólagosságát, és előírások sorával (cölibátus, tonzúra és leborotvált szakáll, a templomban elfoglalt hely, vérontás tilalma, csak férfiak alkothatták), valamint a szentszéki joghatóság kizárólagos érvényesítésével mélyítette el ezt a szakadékat.⁶⁹ Jellemző módon ekkor változott meg (máig érvényesülő hatállyal) az „egyház” (*ecclesia*) szó jelentése: a hívők serege helyett már csak a klérust jelölte, míg a laikus híveket a „kereszténység” (*christianitas*) terminusa foglalta magába.⁷⁰ A szentségi hivatás klerikalizálódása pedig a laikus hatalmat a szekularizálódás irányába kényszerítette (amelynek az egyház számára keserű gyümölcsei csak a 18–19. században értek be).

A pápai teljhatalom eszméje

1122 után a hatalom hármását tehát minden szinten egyháziak gyakorolták az egyházi renden belül, és – egyelőre – minden szinten autonóm módon. Mégsem az ókeresztény, kollegiális egyházkormányzati hagyomány állt vissza. A világi hatalom elleni harcban párhuzamosan egy másik idea emelkedett fel: az egyház és világ felett egyaránt érvényesítendő pápai teljhatalom eszméje.

Az elgondolás nem előzmények nélkül jelent meg – láthattuk, hogy a pápák már korábban is az egyház fejének tekintették magukat, sőt még világi elsőséget is igényeltek. Az elszórt és illuzórikus igények viszont csak most szerveződtek egyetlen átfogó és átütő erejű rendszerbe. A reformerek – éppen ezen újra felfedezett és nyilván hitelesnek vélt írások (elsősorban egyes idevágó zsinati határozatok, I. Leó pápa dekretálisai, a *Donatio Constantini* és a Pseudo-Izidori-kánonok) hatására – meg voltak győződve afelől, hogy harcuk az egyház régi jogainak visszaállítását szolgálja, ideértve a pápa vélt ellenőrző és irányító szerepét. Amúgy is e centralizált vezetés tűnt az egyházi megújulás legfőbb biztosítékának.⁷¹ Ugyanakkor az egyház egyedülálló isteni megbízatása sokakat arra indított, hogy a világi hatalmat is a pápa joghatósága alatt képzeljék el.

⁶⁷ Gergely: *i. m.* 82.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 70–72.

⁶⁸ Szántó: *i. m.* I. 427.; Southern: *i. m.* 192–193.

⁶⁹ Uo. 38–43.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 60–61.; Schmitt, Jean-Claude: Clerici și laici. In: Le Goff, Jacques – Schmitt, Jean-Claude: *Dicționar tematic al evului mediu occidental*. Iași 2002. 149–152.

⁷⁰ Southern: *i. m.* 41.; Arnaldi: *i. m.* 67.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 79.

⁷¹ Southern: *i. m.* 118.; Gergely: *i. m.* 70.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 74.

A pápa egyházi és világi főhatalmi igényeit VII. Gergely pápa fogalmazta meg a *Dictatus papae* című radikális határozattervezetében (1075), amelyben tulajdonképpen egyfajta „egyházi imperializmust” hirdetett meg, maradéktalan szuverenitást követelve a mindenkori pápa számára a keresztyén közösség ügyében.⁷² Eszerint kormányzó hatalma minden mást meghalad az egyházban: egyedül ő tehet le és helyezhet vissza, illetve helyezhet át püspököket; csak ő hívhatja össze az egyetemes zsinatot; ítéletei nem másíthatók meg, de ő minden ítéletet megmásíthat; ő a legfelsőbb bíraskodási fórum. Tanítói megnyilatkozásaiban tévedhetetlen. Ugyanakkor a világiak felett is rendelkezik, hiszen egyedül ő viselhet császári jelvényeket, császárokat tehet le és az összes fejedelmek előtté kell leboruljanak. Sőt, minden kanonikusan felszentelt pápa, Szt. Péter érdemei folytán, maga is szent!⁷³ A fenti tételeket mai szemmel nyilván egy elrugaszkodott, mániákus diktátor esztelen hóbortjának könyvelnénk el: a történész azonban meg kell lássa mindezek mögött a Gergelyt fűtő eszmét, amely végső soron az egyház szabadságáért vívott harcban tanúsított elszántságát is magyarázza: „egy nagy keresztyén társadalom, melyet Szt. Péter iránti hűség köt össze, királyok, fejedelmek, püspökök és szerzetesek dolgoznak benne – egyetlen fő, a pápa irányítása alatt”.⁷⁴

A pápának való alárendeltség tézise a tanítói tekintély csatornáit mentén hamar elterjedt és szinte dogmává lett. Csak a későbbiekben már nem is annyira a precedentális érvekre: a történelmi előzményekre hivatkozva érveltek mellette,⁷⁵ hanem a Krisztus által Péter apostolnak adott ígéretekből (Mt 16,18–19, Lk 22,32, Jn 21,15–17) kiindulva, amelyet már minden római püspökre érvényesnek véltek. A 11. század elején élt Augustus Triumphus szerint ugyanis *Péter személyében az összes pápa egyetemes igazságszolgáltatási jogot kapott Krisztustól*.⁷⁶ Így a 12. századtól a pápák már „Krisztus helytartója” titulus viselésével fejezték ki legitimitásukat (III. Ince méltatlankodva el is határolódott a korábbi „Szent Péter-helytartója” címtől).⁷⁷

Ez a deduktív jellegű jogi érvelés, illetve maga a monarchikus egyházkormányzat elve felelt meg jobban a kodifikált kánonjog és a skolasztikus teológia rendszerező logikájának is.⁷⁸ Ezek a 12–13. században prosperáló tudományágak tehát a maguk rendjén szintén a pápai abszolút hatalom ügyvédei lettek. A kánonjogászok (I. Leó egyik levelének elejtett mondata nyomán) kidolgozták a *plenitudo potestas*-elméletét, mely szerint az egyházban a pápa bírja a hatalom teljességét, amelyből csak részelteti a többi patriarchát és püspököt.⁷⁹ Ezt kanonizálta a IV. lateráni zsinat (1215) és Aquinoi Szt. Tamás *Summa theologiaja*, mely minden püspöki hatalmat (nemcsak a szentelőt, de a kormányzót is) a pápa által Szt. Péteren keresztül Krisztustól nyert kiváltságaiból vezette le.⁸⁰ Ha pedig a kor legnagyobb elméi egyben a pápai teljhatalom-eszme teoreti-

⁷² Southern: *i. m.* 121.; Gergely: *i. m.* 71–73.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 75–78.

⁷³ A *Dictatus papae* szövegét ld.: Szántó: *i. m.* III. 355–356. és *Szöveggyűjtemény* 313. A gergelyi eszme és hatása bő elemzését ld. Canning: *i. m.* 130–160.

⁷⁴ Southern: *i. m.* 130.

⁷⁵ Hiszen pl. az, hogy a *Donatio Constantini*ben felvázolt hatalmat végső soron egy császár adományozta, akár visszafelé is elszülhetett volna.

⁷⁶ Idézi: Holmes, George: *Hierarchia és lázadás (1320–1450)*. Blackwell Európa története. Bp. 2003. 161.

⁷⁷ Southern: *i. m.* 119., 123–124.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 75., 79.; Arnaldi: *i. m.* 68.

⁷⁸ Uo.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 247–248.; Holmes: *i. m.* 161.

⁷⁹ Southern: *i. m.* 189–190.

⁸⁰ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 296–297. A pápai teljhatalom eszméjének kánonjogi kidolgozását ismerteti: Canning: *i. m.* 168–182.

kusai is voltak, nem csoda, hogy a világi szféra a 14. századig képtelen volt hatékony cáfolatot szembeszegezni a túlméretezett pápai igényekkel.⁸¹

A Gergely által kijelölt pápai szerep a továbbiakban már nem módosult (hová is módosulhatott volna?). Jól bizonyítják ezt utódai megnyilatkozásai. III. Ince pápa (1198–1216) pl. velősen így fogalmaz: Krisztus *nemcsak az egyház, hanem az egész világ kormányzását Péterre* [értsd: a mindenkori pápára] *bízta*.⁸² A tézis végső kifejtését, bibliai idézetek sorával alátámasztva és jogilag érvelve VIII. Bonifác (1294–1303) adta az *Unam sanctam* kezdetű bullájában (1302): *...az egy és egyetlen egyháznak egy a teste, egy a feje, nincs két feje, mint valami szörnyszülöttnék. Krisztus ti. ez a fej és Krisztus helytartója: Péter, és Péter apostol utóda... [...] ezen az egyházon belül s annak birtokában két kard van: a lelki hatalom és a világi hatalom kardja. [...] Amde az utóbbit az egyházért kell forgatni, az előbbit pedig maga az egyház forgatja... [...] a lelki hatalomnak van joga arra, hogy a földi hatalom rendjét vigyázza, s ha az nem bizonyulnék jónak, ítélkezze is felette. [...] Végezetül kijelentjük, állítjuk és kihirdetjük: mindenképpen szükséges az üdvözüléshez minden emberi teremtmény számára, hogy alárendelje legyen a római pápának*.⁸³

Pápai centralizáció és „világuralom” a gyakorlatban

A gregoriánus hatalomeszme ugyanakkor – előzményeitől eltérően – nem maradt pusztá ábránd, hanem idővel, jelentős részét gyakorlatba ültették az egyházkormányzatban, és a világi hatalom feletti gyámkodás is jelentős sikerekről számolhatott be. VII. Gergely diktatórikus eljárásai még kaotikusak és hirtelenkedők voltak, ám 1130–1150 közt kiépült a központi intézményekből és területi megbízottakból (legátusok) álló pápai kormányzati rendszer, amely hathatóvá tette a pápai hatalmat.⁸⁴ R. W. Southern elemzése szerint ebben a pereskedők nyomása volt a meghatározó: mivel a pápa minden ügyben illetékes volt, döntése pedig megfellebbezhetetlen, mindazok, akik a legfelsőbb szintről szerettek volna jogbiztosítékot nyerni, a pápai udvarba áradtak. Hogy igényeiknek megfelelően (márpedig meg kellett felelnie, hiszen az legitímálta, hogy kegyet gyakorol), az egyházfő kiterjedt és folyton bővülő bürokráciát állított munkába, amely 1225 körül már olajozottan működött, kiszolgálva az egész nyugati kereszténységet.⁸⁵

Közvetítésével érezhetővé váltak a centralizált kormányzat előnyei: elsősorban a rendszerezés minden téren. A Szentszék egyaránt szabályozta a klerikusok és a világiak életvitelét, annak szinte minden területét (öltözködés, státusz, kötelességek, bűnök és penitenciák, szentségek, házasság, uzsora, végrendelkezés, halottakért mondott ima, stb.). Mindez a társadalom zöme számára megnyugtató rendet sugallt, amely az ember helyét meghatározva értelmet adott létének, miközben a nem túl szigorú előírások teljesítése fejében az üdvösség útját is biztosan kijelölte.⁸⁶

⁸¹ Southern: *i. m.* 149–150.

⁸² Idézi: Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 290. A teljes szöveget ld. Szántó: *i. m.* III. 368–369.

⁸³ A bulla szövege: uo. 381–383. és *Szöveggyűjtemény* 339–341.

⁸⁴ Southern: *i. m.* 125.

⁸⁵ Uo. 125., 133–134., 142.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 91.

⁸⁶ Southern: *i. m.* 138–139. A rendszer lenyűgöző hatását jól érzékeltetik a katolikus hitre áttért calabriai ortodox szerzetes, Barlaam lelkesült sorai a nyugati egységről és rendről: „A legkisebb dolgot is szabályozták és rendszerbe foglalták. A társadalom minden rétegét megtanították, hogyan viselkedjek egymással szemben. Tudják, milyen büntetés jár a bűnökért és milyen jutalom a jócselekedetekért, és miként vizsgálják felül a magatartást...” (idézi uo. 94–95.)

A kiépített adminisztráció csatornáin keresztül a pápai teljhatalom hamarosan rátelepedett az egyházszervezetre. Leginkább a püspökök addigi önállósága és szuverén hatásköre csökkent. A *plenitudo potestas* elve alapján a pápaság fiókintézményeként kezelte őket. Már eleve elveszítették törvényalkotási és értelmezési, liturgia-változtatási jogukat, pápai utasításokat kellett végrehajtsanak, a pereskedőknek elég volt a Kúriába fellebbezni, az a legkisebb ügyekbe is beleszólt, így a püspöki ítéleteknek egyre kisebb súlya lett. Joghatóságukat a területükön tevékenykedő pápai legátusok is korlátozták, akikkel együtt kellett működniük.⁸⁷ Végül a pápa egymaga (zsinat nélkül) letehetette vagy áthelyezhette őket, ami korábban szintén elképzelhetetlen volt, most viszont magától értetődött: „Teljesen ésszerű – írta IV. Ince pápa (1243–1254) –, hogy a pápa, aki a földön nem bárki emberfia, hanem Isten képviselője, az egyik embert ide, a másikat oda szólítsa.”⁸⁸

Ami pedig a pápaság világi befolyását illeti, a 13. századra látszólag ez is megvalósult: az egyházfő koronákat küldött, hűbéres fejedelmeket tartott, királyokat békéltetett, császárokat tett le, keresztes háborúkat indított, stb. Valójában azonban nem tudta céljait megvalósítani, mert valahányszor megoldott egy problémát, egy még nagyobb hozott létre helyette. Így ha valamelyik ellenséges császárt (IV. Henrik, Sváb Fülöp, Welf Ottó) sikerült letenni a trónról, pápai támogatással egy még hatalmasabb ellenfél került a helyére (V. Henrik, Welf Ottó, II. Frigyes), és mikor sikerült a Hohenstaufok kényelmetlen dél-itáliai szomszédságától megszabadulnia, az Anjouké jött helyébe, és a fenyegetettség nem változott.⁸⁹ A keresztes hadakat ugyan többször sikerült útnak indítani, de a menetére már ritkán tudtak hatni Rómából (így lett végül az I. hadjárat célja Palesztina és alakultak ki a levantei frank államok, noha csak Bizánc megsegítését akarta a pápa, így végződött a IV. hadjárat Konstantinápoly bevételeivel, szintén pápai akarat ellenére, stb).⁹⁰ Az ok minden esetben ugyanaz volt: a pápának nem állt rendelkezésére végrehajtó, kényszerítő szerv akarata érvényesítésére (mindössze a kiközösítés „lelki kardja”, ez azonban túl gyakori használat után „élet veszt”) – így rá volt szorulva az egyik világi hatalom segítségére a másik ellen, márpedig tulajdonképpen mindig a szuverén világi hatalom *sui generis* volt a pápaság halálos ellensége. Ő maga pedig nem alakulhatott át állammá politikai céljai megvalósítására, mert e célokat és az elsőbbségi pozícióját lelki hatalmából nyerte.⁹¹ Nem csoda, hogy egy idő után ráunt a szélmalomharcra, felhagyott a gergelyi nagy, univerzalista eszmék megvalósításával, és megelegedett helyi, itáliai politikai sikerekkel vagy épp látszateredményekkel.⁹²

De nem csak a politikai végrehajtás jelentette a centralizált egyházmodell gyengéjét. Legtöbb épp magának a rendszernek a létéből eredt. A pápai adminisztrációt is utolérte minden bürokrácia sorsa: mivel a pereskedők nyomása (amit a pápai teljhatalom lét-

⁸⁷ Southern: *i. m.* 205–206., 228–229.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 80–82.

⁸⁸ Idézi: Southern: *i. m.* 249. Az elgondolás már jóval előbb társadalmilag elfogadott lett: Clairvaux-i Szt. Bernát ciszterci apát, a 12. század legnagyobb prédikátora hasonlóképpen nyilatkozott a püspökök kapcsán: [Az apotoli szék] „lefokozhat egyeseket és felemelhet másokat, ahogyan azt ítélete diktálja... Beidézheti a legkiválóbb egyháziakat a Föld minden sarkából, kényszerítheti őket, hogy jelenjenek meg, nem egyszer vagy kétszer, hanem ahányszor csak jónak látja. Azonkívül gyorsan megtorolhatja az engedetlen-ség minden megnyilvánulását, ha valaki megpróbál ellenállni.”

⁸⁹ Southern: *i. m.* 149–150.; Szántó: *i. m.* I. 381–382., 385–389.; Gergely: *i. m.* 92., 101.

⁹⁰ Szántó: *i. m.* I. 412–416.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 126–147.

⁹¹ A pápák dilemmájának nagyszerű elemzését ld. Southern: *i. m.* 149., 175., 203.

⁹² Uo. 157–158.

jogosultságának megkérdőjelezése nélkül nem lehetett elhárítani) mind több és többféle ügynek a megvizsgálását követelte meg, ami újabb hivatalnokok alkalmazását vonta maga után, ami az ügyek további bonyolódásával járt, így még nagyobb személyzetre volt szükség. Ez az ördögi kör önmagát gerjesztette, a sok apró-cseprő ügy pedig lefoglalta a pápákat és elszívta kezdeményező erejüket.⁹³

Továbbá a pápaság ugyan teljhatalomra tartott igényt minden területen, ám fizikailag volt lehetetlen ennek gyakorlatba ültetése, így tulajdonképpen csak belecsepegetett itt-ott a „mindenhatásba”.⁹⁴ Akadályt jelentettek a hatalmas távolságok és a kor kommunikációs viszonyai, amelyek erősen lazították az elméletben teljes alávetést.⁹⁵ Végső soron tehát mind a püspökök, mind a királyok tényleges hatalma és funkciói érintetlenek maradtak, csupán a Kúria játékszabályai szerint és prioritásait figyelembe véve kellett cselekedniük. A racionalizált rendszert kiismerve, szakembereket alkalmazva saját érdekeik szerint tudták azt felhasználni, és a 9–11. századi elődeiknél jóval nagyobb hatalomhoz jutni. Azaz a püspökök az investitúrától mentes egyházi birtokok és fejlett adminisztráció élére kerültek, az uralkodók pedig ugyanúgy juttatták kegyenceiket javadalmakhoz, mintha a gregoriánus mozgalom nem is lett volna: kapcsolataik és pénzük révén ők érhatték el legkönnyebben a kérelmezők seregében tájékozódni nem tudó pápáktól, hogy jelöltjeik érvényesüljenek – ami egyházilag is racionális döntés volt, hisz a tényleges birtokbavétel ezeknél ment zökkenőmentesen.⁹⁶

Az érett középkorban tehát az egyház sikeresen megszabadult mindenfajta világi joghatóságtól és külön autonóm renddé alakult – ebben tulajdonképpen visszaállt a kanonikus, ókeresztény modell. Ettől eltérően azonban erősen centralizált hierarchia szötte át, élén a pápával, aki tanítói és kormányzói teljhatalmat és legfelsőbb ordinációt tudhatott magáénak, és aki a világiak felett is főiséget igényelt és részben gyakorolt is.

Az avignoni korszak (1309–1376)

A rendszeren 1300 körül támadt az első repedés, amikor VIII. Bonifác pápa és IV. (Szép) Fülöp francia király konfliktusa nyomán összeomlott a világi hatalom felett álló pápaság (addig is inkább csak szimbolikusan érvényesülő) elmélete.

A harc oka ezúttal az volt, hogy a király megadóztatta országa papságát, illetve több püspök ellen saját hatáskörében eljárást folytatott: mindkettő az egyház immunitásának a 11. század óta nem tapasztalt önkényes megsértése volt – az uralkodói szuverenitás jegyében. A pápa, a hagyományos gregoriánus eszmék szellemében, hevesen reagált, három bullában (1296: *Clericis laicos*, 1301: *Ausculat filii*, 1302: *Unam sanctam*) utasítva rendre Fülöpöt, aki gazdasági blokáddal és pápaellenes propagandával válszolt, majd az egyetemes zsinathoz fellebbezett. Ezt a pápa elutasította (hiszen szuverén hatalmát sértette volna) és a király kiközösítését fontolgatta, de ez egy maroknyi fegyverrel saját szülővárosában, Itália közepén elfogatta és bántalmazta a magát a világ urának tartó egyházfőt, aki hamarosan belehalt a megaláztatásba. Második utóda, V. Kelemen pápa (1305–1314) csak az *Unam sanctam* visszavonásával és a templomos

⁹³ Southern: *i. m.* 130., 160., 197.

⁹⁴ Másképp lehetett volna ez, ha ésszerűen leosztja a hatásköröket, és nem akar mindent maga végezni. Az abszolút hatalomra való törekvés viszont kizárta ezt a lehetőséget.

⁹⁵ Southern: *i. m.* 206.

⁹⁶ Uo. 154–156., 229–230.

lovagrend feloszlatásával tudta kivédeni Fülöpnek Bonifác eretnekké nyilvánítását követelő nyomását, és a francia hatalmi szférába tartozó Avignonba tette át székhelyét.⁹⁷ A pápa világi főségének eszméje tehát csúfos kudarcot vallott és immár anakronisztikusnak bizonyult: míg a 11–13. században a császári eszmét sikerült lerombolnia, az új típusú világi hatalommal: a szuverén nemzetállammal szemben alulmaradt.⁹⁸ Többé már maguk a pápák sem vették komolyan.

A világi teljhatalom elve megdőlt, de a pápaság egyházi abszolutizmusa mit sem változott. Ebben az avignoni korszak igazából sem az elmélet, sem a gyakorlat terén nem hozott lényeges változást az előző századokhoz képest. Amiért mégis bővebben foglalkozunk vele, annak oka, hogy az erdélyi egyházmegye ebben a korban került rendszeres kapcsolatba a Szentszékkal, és a hazai klerikusok érvényesüléséhez elengedhetlenné vált a pápai udvar szövevényes bürokráciájában való tájékozódás. Ennek ismerete nélkül a középkori erdélyi egyház története sem értelmezhető helyesen.

V. Kelemen utódai 70 évre Avignonban ragadtak, amit már a kortársak „új babiloni fogság” néven illettek. Tévedés lenne azonban ezt törésnek tekinteni, és úgy értelmezni, hogy a pápaság a francia király bábja lett. Valójában Avignon nem jelentett oly nagy újdonságot, hiszen a pápák korábban is keveset tartózkodtak Rómában,⁹⁹ sokuk be sem tette oda a lábát. Avignonban viszont mentesültek a római nemesség nyomásától és a kiváló földrajzi fekvés (Európa gazdasági tengelyén haladó utak csomópontja, a Rhone folyón átívelő egyetlen híd őrzője) is jobban megfelelt az egyetemes kormányzás támasztotta igényeknek: *...a katolikus egyház mai határaitól egyenlő távolságra van, innen urunk, a pápa, könnyebben, s – úgy legyen – örökké uralbatja a hívő keresztényeket* – írja egy kortárs klerikus.¹⁰⁰ Azt is mondhatjuk, hogy mivel a környéken nem voltak pápai birtokok, Avignon egy évszázadra elodázta a pápaság elmerülését a saját állam kiépítése céljából folytatott kicsinyes politikai ügyekben és hivatására, az egyház kormányzására sarkallta őt.

A város maga nem Franciaországban, hanem a szicíliai királyság provencei területén feküdt, majd 1348-ban a pápák meg is vásárolták. Francia (pontosabban okszitán) hatás nem is a korona, hanem a helyi egyházi társadalom részéről érte őket, hiszen teljesen természetes módon elsősorban innen toborozták bíborosaikat: az 1309 és 1376 között kinevezett 134 bíborosból 122 volt galliai, s ennek több mint fele limousini, gascognei, languedoci, provanszál. A testület tehát francia érdekcsoportként működött, így nem csoda, hogy a hét avignoni pápa mindegyike dél-franciaországi származású lett.¹⁰¹ A pápai udvarra mégis a kozmopolitizmus nyomta rá bélyegét, hiszen a bíborosok és kíséretük mellett hivatalnokok éltek itt, továbbá egész Európából bankárok, diplomaták, jogászok, s főleg pereskedők és kérelmezők sereglettek ide.¹⁰²

Sokan a korabeli (pl. Petrarca) és modern történészek közül erkölcsi romlással, korrupcióval, pazarlással és nepotizmussal (tehát a régi nyavalyák előbújásával) vádolják az avignoni pápaságot – valójában ezeknek mértéke nem ütött el a korábbi századokétól

⁹⁷ Szántó: *i. m.* I. 389–392.; Gergely: *i. m.* 105–106.; Heussi: *i. m.* 246–247.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 505–508.

⁹⁸ Ekkorra már – a római jogot alapul véve – a királyok jogait alátámasztó elméletek is kikovácsolódtak: legfontosabb e téren Páduai Marsilius munkássága (tételei: Szántó: *i. m.* III. 476.). Minderre ld. Canning: *i. m.* 198–230.

⁹⁹ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 509.

¹⁰⁰ Idézi: Holmes: *i. m.* 77–78.

¹⁰¹ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 509–510., 515–516.

¹⁰² Holmes: *i. m.* 80., 83.

és attól, ami minden bürokráciával együtt jár. A visszatetsző megnyilvánulásokat¹⁰³ felmutató és egyéni karizmát nélkülöző pápák erkölcsi tekintélye valóban csökkent, noha amúgy felelős egyházpolitikusok és jó lelkipásztorok voltak.¹⁰⁴ A pápaság elveszítette vezérlő ideáljait és kezdeményezőképességét, de intézményes hatalma sohasem volt ennyire erős: gyakorlatilag közvetlenül irányította a nyugati kereszténység egyházi életét.¹⁰⁵ Mivel lelkiismeretesen, rendszeresen, kánoni eljárás szerint óhajtottak minden ügynek fórumot adni, óriási és kifinomult adminisztrációt működtettek: a pápai udvarban foglalkoztatott hivatalnokok száma a 70 év alatt 200-ról 600-ra ugrott, ami bármely korabeli és sok későbbi világi állam strukturáit felülmúlta.¹⁰⁶ Ez az intézményes keret már nem követte a pápát minden útján (mint korábban gyakorlat volt), hanem állandóan Avignonban székelte, ami szintén az ügyintéztést segítette elő.¹⁰⁷

Vegyük röviden sorra a pápaság legfontosabb központi intézményeit: a Kancellária (*Cancellaria apostolica*) különböző osztályai bocsátották ki a pápai okleveleket, akár diplomáciai levelezésről, akár egyházkormányzati intézkedésekről, akár kegygyakorlásról (javadalmak, búcsúengedélyek, gyóntatói kegyek, stb. adományozása) legyen szó. Szoros kapcsolatban állt vele a kincstár (Apostoli Hivatal, *Camera apostolica*), ahová a különféle pénzek befolytak, és ahol a naprakész könyvelést vezették. A legfelsőbb egyházi bíróság is itt működött és évente perlekedők ezreit fogadta: ez volt a *Rota Romana*. Végül a Gyóntatószék (*Poenitentiaría apostolica*) foglalkozott a vezeklési eljárásokkal és más morális kérdésekkel.¹⁰⁸

Ily hatalmas udvartartás és adminisztráció fenntartása, továbbá a pápai politikai célok (keresztes háborúk, az itáliai birtokok védelme) finanszírozása nyilván óriási bevételeket igényelt. 1) A legrégebbi tételt a *patrimonium Petri* földesúri, illetve fejedelmi jogon járó szolgáltatásai (*regalia*) jelentették – az avignoni korszakban viszont, amikor a pápák távollétében az itáliai birtokok ebek harmincadjára kerültek, ez a forrás elapadt, és a birtokok a visszaszerzésük végett indított hadjáratok folytán inkább a kiadási, mintsem bevételi rubrikát gyarapították. 2) Egyes államokban, melyek VII. Gergely korától pápai hűbérek számítottak (Anglia, Írország, Szicília és Aragónia), hűbéradót, illetve szabályos házankénti adót (*denarius Petri*) szedtek be a pápa nevében, világi főhatalma jogán. 3) A pápa lelki hatalmának kegyei iránt, mint láttuk, a 12. századtól volt mind nagyobb kereslet. De bármilyen ügyben is járt valaki a Kúriába, a pápai határozatot rögzítő oklevél kiállításáért (mint minden kancelláriában), illetve magáért a bíraskodásért fizetnie kellett. 4) Amikor a 12. század végétől a pápák hatalma kiterjedt a püspökök és apátok kinevezésére, azok megerősítésükkor *servitium commune* néven befizették első éves jövedelmük jelentős hányadát (a 14. századtól harmadát). Ugyanígy palliumpénzt fizettek az érsekek a pallium átvételekor. Az avignoni korszakban már ide számíthatjuk a kisebb javadalmakban részesült személyek által fizetett *annata* is, ami a *stallum* évi jövedelmének fele volt,¹⁰⁹ míg a *commendatorok*, akik ideiglenes keze-

¹⁰³ Ide tartozik a templomosok feloszlatása, illetve az apostoli szegénység tanának XXII. János általi elítélése.

¹⁰⁴ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 509.

¹⁰⁵ Holmes: *i. m.* 77–78.

¹⁰⁶ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 511., 514–515.

¹⁰⁷ Arnaldi: *i. m.* 71.

¹⁰⁸ Gergely: *i. m.* 112–113.; Heussi: *i. m.* 223.; Holmes: *i. m.* 80.

¹⁰⁹ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971. 180.; Fügedi: *i. m.* 114.; Szántó: *i. m.* I. 491–492.; Mályusz Elemér: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Máriabesenyő–Gödöllő, 2005². 15.; Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*.

lésbe kaptak megüresedett egyházi javakat, az engedély újbóli elnyerése végett kommandapénzzel járultak a pápai udvarba. 5) Ugyancsak legfőbb egyházi joghatóságként a pápa időnként lefoglalta magának az épp megüresedett egyházi hivatalok jövedelmét (*fructus medii temporis*) az üresedés idejére, míg az udvarában elhunyt püspökök hagyatéka törvényszerűen őt illette. 6) A IV. lateráni zsinat (1215) óta a pápa – ugyancsak alkalmanként, többnyire keresztes hadjáratok indítására – szabályos adót vetett ki az egész nyugati klérusra, éves jövedelmük huszad-, század-, majd tizedrészét szedve be akár több éven keresztül is.¹¹⁰ 7) Végül az egyház lelki kincseinek kiárusítása is divatba jött, ami – az önkéntes adományokkal együtt – kivált az 1300 óta 50, 33, majd 25 évente meghirdetett jubileumi években jelentett nagy bevételt (s mint köztudott, a búcsúcédulákba torkollott).¹¹¹ A fenti forrásokból az utolsó avignoni pápának, XI. Gergelynek (1370–1378) évi 200–300.000 aranyforint bevétele származott, melynek negyedét tette ki az itáliai birtokok jövedelme.

A pápa pénzügyeinek zökkenőmentes lebonyolítását az itáliai bankárok (főként a firenzei Bardi-, Peruzzi- és Alberti-ház) biztosították: az ő kiterjedt hálózatuk tette lehetővé, hogy átutalásokkal az adók befolyjanak a Kúriába, illetve, hogy az európai szintű pápai politika mindenhol bevethesse a kellő összeget, továbbá ők hiteleztek, ha épp üres volt a kincstár.¹¹²

De bármilyen óriási összegre is rúgott a pápák jövedelme, a Kúria mégis mindig pénzsűkében volt: mint minden állam, a pápaság is túlköltekezett. Nem csoda hát, hogy olyan találékonyságot mutatott az újabb és újabb források bevonásában. A legtöbb pénz az itáliai birtokok folytonos visszaszerzése és megtartása, a pápai hadakban alkalmazott zsoldosok fizetése vitt el. Az egyházfő távollétét kihasználva hol a pápai állam nagyhatalmú nemesei, hol külső hatalmak (a császárság, a milánói Viscontiak, Firenze városállama) szakítottak ki egy-egy részt uralma alól. 1319-től a pápai seregnek Du Poujet bíboros vezetésével hosszú évekig a ghibellin Viscontiakkal és az itáliai igényeket felelevenítő Bajor Lajos német királlyal kellett hadakozni, aki aztán egy ellenpápával császárrá koronáztatta magát, míg végül a pápa nápolyi hűbérese elűzte Rómából. 1347-ben az „örök városban” az antik nosztalgiai jegyében Cola di Rienzo-t néptribunná választották, és ki akarták kiáltani a köztársaságot – a távollevő pápa csak nehezen tudott úrrá lenni a helyzeten, miközben I. (Nagy) Lajos magyar király nápolyi igényeit is le kellett szerelnie. Közben a Viscontiak megszerezték az addig pápai fennhatóság alatt álló Bolognát (1349) és megvesztegetéssel elérték, hogy az avignoni udvar ezt el is ismerje. Az egyházi uralmat végül Albornoz bíboros hadai állították vissza Közép-Itáliában, aki 1353 és 1357 között ráncba szedte az engedetlen alattvalókat (Vico, Orvieto, Rimini, Cesena podestáit), majd Bolognát is visszavette (1360). A leg-hosszabb küzdelem 1371 és 1375 között zajlott az itáliai hegemoniára törő Milánó ellen, amikor a pápa egész nagykoalíciót (Pádua, Genova, Szavója, Firenze) és neves zsoldoskapitányokat (John Hawkwood, Enguerrand de Coucy) mozgósított a

Tanulmányok Pécs történetéből 17. Pécs, 2005. 24. Az egyes püspökségek hozzávetőleges jövedelmét a pápai kamarában őrzött jegyzékekkel tartották nyilván.

¹¹⁰ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1. Collectorum Pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375.* Bp. 1887, XLIX–LII, LVI skk. (Fejérpataky László bevezető tanulmánya).

¹¹¹ A pápai pénzügyeket átfogóan tárgyalja: Gergely: *i. m.* 113–114.; Heussi: *i. m.* 249.; Holmes: *i. m.* 79–80.

¹¹² Uo. 82–83.

Viscontiak ellen. Végül a pápai hatalom megerősödésétől tartó Firenzével csaptak össze a pápa seregei 1375 és 1377 között.¹¹³

Talán a távolléte okozta állandó problémák hatására, talán az általános közhangulat¹¹⁴ nyomására, melyet Svédországi Szt. Brigitta és Sienai Szt. Katalin kérései fejeztek ki, az utolsó avignoni pápák – a Rhone-parti város minden előnye és környezetük erőteljes ellenzése dacára – a Rómába való visszatérést fontolgatták. Először V. Orbán pápa (1362–1370), kihasználva az Albornoz teremtette rendet, költözött vissza Rómába 1367-ben, de a hanyatló város szegénysége, a vatikáni templomok és a bíborosi paloták romos volta, továbbá a százéves háború kiújulása miatt visszatért Avignonba (1369). Másodsorra XI. Gergely szánta rá magát a *via Romanara*, és tervét, minden tiltakozás dacára, négy hónapi kalandos út után (hajótörést is szenvedve) 1377 januárjában teljesítette.¹¹⁵ Az Avignontól való elszakadás utóbb mégsem bizonyult ennyire zökkenőmentesnek.

A nyugati egyházszakadás: konciliarizmus és pápai restauráció

A pápaságot Rómába visszavivő XI. Gergely már 1378 márciusában meghalt. Halála sajátos válságba sodorta a monarchikus egyházi rendet. Talán ha ekkor francia pápát választottak volna, az visszaköltözik Avignonba, és gond nélkül folyik tovább a korábbi gyakorlat. De nem így történt. Az összeülő konklávé ugyan francia többségű volt, de ez a csoport most két pártra oszolva nem tudta akarátát keresztülvinni, így – mivel a római nép olasz pápát követelt – végül Bari érseket választották meg, aki nem volt bíboros, de korábban gyakran megfordult a Kúriában, és ismerték szakértelmét. Az új pápa, VI. Orbán (1378–1389) azonban merev puritánnak és idegbeteg, szeszélyes zsarnoknak bizonyult, aki – fényűzésüket bírálva – hamarosan kiűzte a bíborosokat Rómából. Ezért augusztusban a testület a közeli Anagniban érvénytelenítette a korábbi választást, és Genova francia nyelvű érsekét tették pápává, VII. Kelemen (1378–1394) néven.¹¹⁶

A kettős pápaválasztás – végső soron az abszolút pápai főség elve miatt – csapdahelyzetbe vezérelte az egyházat. A kánonjog ugyanis nem adott lehetőséget, még a bíborosoknak sem, hogy alkalmatlan, akár elmebeteg pápát is letegyenek, hiszen a pápa felett emberi hatalom nem rendelkezhetett. VI. Orbán tehát jogszerű pápa maradt. De az volt VII. Kelemen is, hiszen ugyanaz a testület, ugyanolyan szabályszerűen választotta meg.¹¹⁷ Amit annak idején VIII. Bonifác mint abszurdumot hozott fel az *Unam sanctamban* (lásd a 3.2. fejezet vége), a kétfejű egyház most kísértetiesen megvalósult.

Ám a kettős pápaválasztás nemcsak végbement, hanem állandósult is. VII. Kelemen, aki korábban a pápai zsoldosok vezére volt, élvezte a Róma közelében tartózkodó csapatok támogatását, így 1379-ig nem is tudták elűzni Közép-Itáliából. Csak ezután költözött vissza Avignonba, ahol még ott tartózkodott a korábbi intézmények egy

¹¹³ A politikai helyzet ismertetését lásd: uo. 83–85., 88–91., 153–154.; Gergely: *i. m.* 119.; Heussi: *i. m.* 253.

¹¹⁴ Erre talán leginkább az 1350. évi jubileum nyomta rá bélyegét, mikor a Rómába zarándokló tömegekben tudatosult, hogy a pápa nincs ott. Természetesen a jubileumi búcsút Szt. Péter ereklyéi biztosították, de jellemző módon a pápa személye ekkor már annyira egybeforrta az egyházzal, hogy nélküle az ünnepet is csonkának érezték.

¹¹⁵ Gergely: *i. m.* 119–120.; Holmes: *i. m.* 85., 151–153.

¹¹⁶ Uo. 154.; Szántó: *i. m.* I. 494–495.; Gergely: *i. m.* 122–123.; Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 516–517.

¹¹⁷ Uo. 518.

része.¹¹⁸ A két pápa hamar kiegészítette a pártjukon maradt bíborosok sorát, így két testület és két adminisztráció jött létre. Az egyházszakadás teljessé vált, miután kölcsönösen kiátkozták egymást és egymás híveit. A latin kereszténységen tanácstalanság és zűrzavar lett úrrá, hiszen gyakorlatilag egész Európa kiközösítés alá került, anélkül, hogy bármi tanbeli, egyházi vagy liturgiai különbség indokolta volna.¹¹⁹

A világi uralkodók – miután a jogszerűség alapján nem is dönthettek – érdekeik alapján foglaltak állást egyik vagy másik egyházfő mellett, ami szintén a helyzet állandósulását segítette elő. Az államok felismerték, hogy két gyenge pápa sokkal inkább hasznukra van, mint egyetlen erős, hiszen a párharcot kihasználva kiterjeszthetik hatalmukat a területükön fekvő egyházi intézményekre, és kizsákmányolhatják azokat.¹²⁰ A római párt elsősorban Anglia és az itáliai városállamok konkrét segítségére számíthatott, de elviekben ezt támogatta a császár, illetve I. (Nagy) Lajos magyar és lengyel király is. Ezzel szemben Avignont támogatta már kezdetől a francia király és a nápolyi állam. Igaz, ez utóbbi 1381-ben (belső politikai fordulat nyomán) átállt VI. Orbán táborába, de VII. Kelemen hívei is gyarapodtak a spanyol királyságokkal (1389–1390).¹²¹ Szerencsére a táborok meglehetősen lazák voltak ahhoz, hogy egy középkori „világháború” kerekedjék az egyházszakadásból, csak Itáliában folytak véget nem érő párharcok, melyek legfőbb tétje az volt, hogy a nápolyi királyságot a Róma által támogatott Nápolyi László vagy az avignoni hátszéllel rendelkező Valois-Anjou Lajos szerzi meg.

Kánonjogászok és politikusok már a kezdetől keresni kezdték a kiutat a tarthatatlan helyzetből. Hamar kiderült, hogy az erőszak útja (*via facti*) csődöt mondott: egyik pápa sem tudta elűzni vagy elszigetelni a másikat. A közös lemondás (*via cessionis*) amúgy is nehezen kivitelezhető megoldása sem vált be, hiszen mindkét pápa legitimnek tekintette magát, és a másik visszavonulását várta.¹²² Felmerült, hogy független bírói testület döntsön az ügyben (*via compromisi*), de a pápák ezt sem fogadták el¹²³ (márpedig akarattuk ellenére a kánonjog nem engedett intézkedni, hiszen nem ismert rendes bírót felettük). Maradt tehát az egyetemes zsinat, mint a válságot megoldó fórum (*via concilii*), melynek még a skolasztikus kánonjog is fenntartott bizonyos felső hatóságot. A gond csak az volt, hogy ezt is csupán a pápa hívhatta össze: tehát ha bármelyik a riválisok közül erre adja a fejét, és a zsinat hallgat hívó szavára, máris elismerte, hogy ez a legitim egyházfő, vagyis már nincs amiről dönten. ¹²⁴

A botrányos helyzetből kivezető út keresésében a teológiai tudományok fellegetvárának tekintett párizsi egyetem tanárai jártak az élen: leginkább Jean Gerson és Pierre d’Ailly nevét említhetjük itt, akikhez még Francesco Zabarella itáliai kánonjogász társult. Ők dolgozták ki a zsinati (konciliarista) elméletet, mely szerint az egyháztest feje

¹¹⁸ Holmes: *i. m.* 154–155.

¹¹⁹ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 518.

¹²⁰ Uo. 519–520.; Holmes: *i. m.* 156–157. Így indult útjára a gallikanizmus a francia egyházpolitikában, és ebbe a sorba helyezkedik tulajdonképpen Zsigmond magyar király függetlenedési törekvése is a római udvartól.

¹²¹ Uo. 155–156., 160.; Gergely: *i. m.* 123–124.

¹²² 1394-ben, mikor VII. Kelemen halála után az avignoni bíborosok konklávéra ültek össze, mind-egyikük fogadalmat tett, hogy ha őt választják, le fog mondani – ám a megválasztott XII. Benedek utóbb érvénytelenítette az általa is felvállalt kötelezettséget (Szántó: *i. m.* I. 495.).

¹²³ 1407-ben, mikor hívei nyomására a két ellenpápa találkozott Savonában, mindkettő seregestől jelent meg, így a tárgyalásokból semmi sem lett (Gergely: *i. m.* 124.).

¹²⁴ A felmerült megoldási lehetőségeket kiválóan ismerteti: Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 522–523.

ugyan valóban a pápa, de hatalmát (ahogy akkor már több rendi államban) megosztja az egész testet képviselő testületekkel, elsősorban a zsinattal, amely alkalomadtán felül is bírálhatja a pápai döntéseket. A fej akadályoztatásakor – ögyházi példára – elfogadható, hogy más, legjogosabban a császár, hívja össze az egyetemes zsinatot.¹²⁵ Több mint háromszáz év után tehát a pápa egyházi teljhatalmának elméletét is erőteljesen megkérdőjelezték.

Az elgondolást a francia királyi udvar már 1394-től támogatta, s hatására el is távolodott az avignoni pápától. Avignont francia katonák szállták meg, így VII. Kelemen utóda, XII. Benedek (1394–1415/1423) egy idő után jobbnak látta, ha Genovába teszi át székhelyét (1409), majd utolsó támogatójához, az aragóniai királyhoz menekült. Ugyancsak bujdosni kényszerült a római XII. Gergely pápa (1406–1415), Sienában állapodva meg, miután Nápolyi László egyre inkább különutas politikát folytatott és elfoglalta Rómát.¹²⁶ Mindkét pápa hatalma mélyponton volt, így 1409-ben kilenc római és hat avignoni bíboros Pisába egyetemes zsinatot hívott össze. Sokan megjelentek, de jelentős volt a távolmaradók száma is (pl. az avignoni vagy nápolyi papság), így hiába tették le a két rivális pápát és választottak újat V. Sándor néven (1409–1410), azt jelentős tábor nem ismerte el. Így ahelyett, hogy két pápa helyett egy maradt volna, számuk háromra növekedett.¹²⁷

Az, hogy a megbukott rendteremtési kísérlet végül mégsem okozott egy nagyobb anarchiát, és a pápai monarchia megmenekült, ironikus módon annak a császári hatalomnak köszönhető, amelyet ugyanaz a pápai monarchia annak idején, a 13. század derekán oly kíméletlenül szétrombolt. Luxemburgi Zsigmond – aki ugyan csak magyar (1387–1437) és német (1410/1411–1437) király volt, de mint ilyen, a császári cím várományosa – úgyszeretete és diplomáciai képességei nélkül a második pisai pápa, XXIII. János (1410–1415) által, bíborosai nyomására összehívott konstanzi zsinat sem járt volna sikerrel. Zsigmond is meghívókat küldött ki, így már kezdettől nagyszámú bíboros, püspök, apát és értelmiségi jelent meg; ő érte el a *natio*k (angol, francia, német, olasz) szerinti szavazást, ami a döntés hatékonyabb módja volt és kivédte az olaszok számszerű többségének nyomását; ő fogta el és készítette lemondásra a zsinatról elmenekült XXIII. Jánost, ahogy a római XII. Gergelyt is, míg az ugyanerre nem hajlandó XII. Benedeket diplomácia tárgyalásokkal elszigetelte, rávéve utolsó híveit, a spanyolokat és skótokat, hogy jelenjenek meg a zsinaton; tárgyalt az angol és francia királlyal; egyensúlyozott a zsinati pártok (kúrialisták és koncialiaristák) között, és bár nem tudta elérni, hogy előbb kerüljön terítékre az egyházi reform, mint maga az *electio*, ez utóbbi során végre általánosan elismert egyházfő megválasztását biztosította V. Márton (1417–1431) személyében.¹²⁸

A konciliarizmus végül is – mikor a kedvező politikai körülmények elmúltak – zsákutcának bizonyult. A bázeli és ferrara-firenzei versengő zsinatok során a pápa sikerrel lejáratta a testületi kormányzás ideáját. Az egyházjogban helyreállt az abszolút pápai hatalom eszméje. De a csaknem 40 évig tartó megosztottság végzetesen meggyengítette erkölcsi–egyházkormányzó tekintélyét és tényleges hatalmát egyaránt, ami

¹²⁵ Papadakis – Meyendorff: *i. m.* 524.; Gergely: *i. m.* 124–125.; Canning: *i. m.* 250–257.; Holmes: *i. m.* 160–162.; Mályusz: *A konstanzi zsinat...* 32–33., 34–39.

¹²⁶ Holmes: *i. m.* 163–164.

¹²⁷ Uo. 165.

¹²⁸ Zsigmond szerepére a zsinaton: Mályusz: *A konstanzi zsinat...* 41–43., 47–50.

régi erejében 1417 után sem állt vissza. A pápai teljhatalom modelljét végül is száz évvel később írta felül a reformáció, ám az addigi egyházszervezetelen kívül.

Power Theories and their Realization in the Mediaeval Church

This study intends to be a rough outline of the evolution of ideas about the spheres of action attributed to the types of ecclesiastic actors in the inner hierarchy and their relation with the secular rulers between 300 and 1500 A. C. In order to simplify the subject, the author used the medieval categories: three of spiritual (*potestas magisterii/ordinis/iurisdictionis*) and two of secular (common and public) authority.

In the first period (4th–7th centuries) the spheres of action were separated: the emperor did not have legal jurisdiction in spiritual duties (according to the new, Constantinian ideology, he was only *episcopus in externis*), while the church itself was rather a “republic” of autonomous bishops than a hierarchical establishment. The pope had only a limited teaching authority among them.

The second period (6th–11th centuries) was dominated by the idea of theocratic kingdom. The ethnic ruler: the king, as one chosen by God, had acquired jurisdiction over the territorial church, partly even authority in teaching or sanctifying. The role of bishops was narrowing, only the popes succeeded in consolidating their universal teaching authority and in generalizing that of ordination in the 8th century (even if these achievements were weakened by the crisis of the 10th century). In the time of feudal anarchy at the end of the period, the above jurisdiction perished or even dioceses were privatized by the local aristocracy.

The moral deterioration (as a result of this status) rallied the so called “gregorian movement” which aimed at the liberation of the church from secular authority. At first, the emperor supported its exemption from the influence of the aristocracy, but later the idea led to real war between *imperium* and *sacerdotium*. The “jurist-popes” required the *plenitudo potestas* not only in ecclesiastical, but even in political hierarchy. They succeeded in transforming the church into a centralized organism, but their second purpose was beyond their power and possibilities, and thus failed (definitively in 1303).

In the fourth period (14th–15th century) the papal absolutism inside the church did not change. (The author presents in detail the function of the papal bureaucracy from Avignon, which was capable to steer even a so distant diocese like that of Transylvania, on the periphery of western Christianity.) It resisted even the siege of the conciliar idea, but its moral authority drooped. The spiritual and political spheres became separated again.